

**Апасродкаваны від моўнага кантакту:
узаемная рэцэпцыя славянскіх этымалагічных слоўнікаў
(беларуская ↔ стараславянская)**

– Видите ли, писать этимологический словарь довольно трудно.

– Да что ж тут трудного?! Вы же всё списываете друг у друга!

Из научных разговоров

Abstract. The article deals with the problem of mutual reflection of the research units in the entries of *Etymological Dictionary of the Old Church Slavonic Language* (Brno) and of *Etymological Dictionary of the Belarusian Language* relating to comparable nominations. It is stated that (1) such mutual reception is an indirect kind of language contacting; (2) the number of Belarusian continuants of the Old Church Slavonic / Church Slavonic lexis is fairly significant and requires a special research; (3) the main part of the Belarusian lexis, that has correspondences in Old Church Slavonic, is associated with them through the reconstructed Proto-Slavic lexical fund.

Key words: Old Church Slavonic, Belarusian, etymological dictionaries, reception.

Пры ўсёй знарочыстай эпатажнасці другой рэплікі яна па сутнасці з'яўляецца крайнім выражэннем асаблівай рэцэптыўнасці, уласцівай славісцкай этымалагічнай літаратуры, а ў ёй – слоўнікавым артыкулам вялікіх (шматтомных) этымалагічных слоўнікаў. У гэтым, вядома, няма нічога дзіўнага, бо імкненне аўтара артыкула падаць усю шматлікасць выказаных поглядаў на паходжанне той або іншай лексемы ў максімальна поўнай і адначасова максімальна сціслай форме выяўляе сабой своеасаблівую метадалагічную дамінанту этымалагічнай лексікаграфіі.

Не паглыбляючыся спецыяльна ў гісторыю пытання, усё ж адзначу, што традыцыя такой рэцэптыўнасці пачалася са слоўнікаў пачатку 20 стагоддзя Эрыха Бернэкера і Аляксандра Праабражэнскага, а класічны від, завершаную форму набыла, як падаецца, у слоўніках пачатку сярэдзіны мінулага стагоддзя: рускім Макса Фасмера і польскім Францішка Слаўскага. З іншага боку, заўсёды існавала, аднак, і іншая тэндэнцыя, а менавіта адсутнасць, часам поўная, спасылка на літаратуру пытання, што ў славянскай этымалогіі мае яшчэ больш даўнюю гісторыю, паколькі ўзыходзіць да яе крыніцы – велічнай працы Франца Міклашыча 1886 года.

Вядома, рэцэптыўнасць славянскіх этымалагічных слоўнікаў мае сваю градуальнасць: ад мінімальнай адсылачна-спасылачнай базы, маніфестуемай пазнакамі тыпу «см.», «см. также» і пад., як, напрыклад, у «Этимологическом словаре русского языка» Маскоўскага ўніверсітэта, да цалкам разгорнутых, хаця і лексікаграфічна сціслых, своеасаблівых гісторыка-этымалагічных нарысаў (параўн., у прыватнасці, верхня- і ніжнялужыцкі слоўнік Хайнца Шустар-Шэўца або выпускі сербскага слоўніка пад рэдакцыяй Аляксандра Ломы). Але, безумоўна, па-за канкурэнцыяй тут этымалагічныя слоўнікі праславянскай генетычнай глыбіні, г. зн. маскоўскі «Этимологический словарь славянских языков» (ЭССЯ) і кракаўскі «Słownik prasłowiański» (SP), дзе

ў адным артыкуле могуць падавацца і абмяркоўвацца да двух дзясяткаў (а ў асобных, «цяжкіх» выпадках і больш) раней выказаных меркаванняў.

Большую частку адсылак складаюць, безумоўна, апеляцыі да этымалагічных слоўнікаў. Напрыклад, ва ўзятай зусім адвольна даследчыцкай частцы артыкула **ornъ(jь)/ranъ(jь)* аўтарства Л. В. Куркінай аднаго з выпускаў ЭССЯ [32: 192–193] з 15 спасылак такога роду пры параўнальна раўнамернай слоўнікавай і няслоўнікавай рэцэптыўных пазіцыях, адсылак да этымалагічных слоўнікаў усё-такі больш, а менавіта 9. Але падобная сітуацыя, як вядома, нават і рэдкая: звычайна прэваліраванне этымалагічнай лексікаграфіі значна больш істотнае.

Зразумела, што адсылачныя базы этымалагічных слоўнікаў – і ўласна фактаграфічныя, і літаратурныя – з’яўляюцца, безумоўна, пэўным відам моўнага кантакту, няхай нават і апасродкаваным. Сапраўды, спалучэнне ў адным слоўнікавым артыкуле моўных фактаў розных моў, асабліва невідавочных або рэдкіх, абмеркаванне магчымасці іх параўнання можа весці (часта і вядзе) далей да праблем, якія маюць значна больш шырокі характар, – у прыватнасці, этнагенетычных.

Што датычыць непасрэдна стараславянскай і беларускай моў, зразумела, што іх моўныя судакрананні па вызначэнні не могуць быць прамымі (калі толькі не праз праславянскую крыніцу, пра што крыху ніжэй): ледзь не ўсе з найбольш значных знаходзяцца ў плоскасці «дэсантных», паводле вызначэння Г. А. Цыхуна [2012: 280], запазычанняў.

Некалькі юбілейных дат, менавіта 30-годдзе пачатку працы над Брненскім этымалагічным слоўнікам стараславянскай мовы (ESJSt), чвэрцьвекавы юбілей выхаду з друку яго 1-га выпуску (да цяперашняга часу апублікавана 16) і 40-годдзе пачатку працы над «Этымалагічным слоўнікам беларускай мовы» (ЭСБМ), даюць добрую нагоду для аналітычнага параўнання і ацэнкі ўкладу дасягненняў кожнага з іх у даследчыцкія базы абедзвюх лексікаграфічных крыніц.

Зразумела, што рэцэпцыя беларускага слоўніка ў Брненскім не можа быць нават і ў малой ступені прадстаўнічай хаця б з прычыны таго, што стараславянская мова ва ўсіх сэнсах «старэйшая» за беларускую, таму гэта рэцэпцыя звязана выключна з этымалагічным каментаваннем. Такія факты ёсць, вядома, аднак, па-першае, яны сапраўды адзінкавыя, а па-другое, амаль усе ўкладваюцца ў заўвагі тыпу «tak v ESbr [ЭСБМ. – М. А.]». Але і гэта важна і каштоўна, бо зыходнай метадалагічнай пазіцыяй для Брненскага слоўніка паводле словаў аднаго з вядучых яго аўтараў і цяперашняга рэдактара Ілоны Янышкавай, з’яўляецца наступная: «ESJS не является... базой данных, которая содержит всю существующую литературу к отдельным словарным статьям», выбіраюцца толькі тыя працы, «которые являются принципиально важными для этимологических толкований или корректируют, дополняют или критически оценивают существующие толкования» [Janyšková 2012: 74].

А вось пошукі ў адваротным напрамку, г. зн. ад Брненскага слоўніка да беларускага, нават тэарэтычна могуць быць цалкам плённымі. Праведзенае ў свой час, менавіта ў 1993 г., Г. А. Цыхуном даследаванне адлюстравання «кірыла-мяфодзіеўскай лексікі» толькі ў адной усходнепалескай (менавіта тураўскай) гаворцы, дзе ён прааналізаваў каля трох дзясяткаў беларускіх дыялектных адпаведнікаў стараславянскай/царкоўнаславянскай лексіцы, пераводзіць гэтую тэарэтычную магчымасць у плоскасць цалкам практычную, таму што супастаўленні падобнага роду хаця і не маюць масавага характару, што і немагчыма ў прынцыпе, усё ж такі выводзяць праблему на іншы ўзровень: «...знакомство с реальным состоянием отдельных говоров и наблюдения над живой речью их носителей показывает, что во многих случаях народно-диалектный язык сохраняет значительное количество лексики, которая восходит к первому литературному языку славян» [Цыхун 2012: 279].

Часавае разыходжанне ў публікацыях асобных тамоў і выпускаў абодвух слоўнікаў пры больш чым дзесяцігадовым перапынку паміж 8-м (1993 г.) і 9-м (2004 г.) тамамі беларускага слоўніка, але затое раўнамерным выхадам брненскіх выпускаў сталі прычынай таго, што мажлівасць рэцэпцыі стараславянскага слоўніка ў беларускім з'явілася толькі з 9-га тома ЭСБМ і 11-га выпуску стараславянскага слоўніка (2002 г.), але і працягваецца на сталай аснове да апошняга на сённяшні дзень, г. зн. 13-га (2010 г.).

Усяго спасылак на «*Etymologický slovník jazyka staroslověnského*» ў артыкулах «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы» ў пяці тамах – з 9-га па 13-ты (ад *Пе* да *Трапкач*) – аказалася 59, г. зн. дастаткова істотны паказчык.

1. Сярод іх найбольш частотнымі аказаліся стараславянска (царкоўнаславянска)-беларускія адпаведнікі (зразумела, у агульным шэрагу іншых славянскіх) праз праславянскую, рэканструяваную лексіку якой для абедзвюх моў з'яўляецца крыніцай-этымонам. Усяго такіх артыкулаў у ЭСБМ знайшлося 52 – пераважная колькасць. І гэта цалкам зразумела, паколькі ні ЭССЯ, ні SP да літары *П* не дайшлі, і стараславянскі слоўнік становіцца, такім чынам, крыніцай самай далняй тэмпаральнай рэтраспекцыі, якая акумулюе адначасова ўсе раней выказаныя меркаванні або, прынамсі, іх большую частку.

1.1. Як правіла, гэта спасылкі **без памет** сярод аналагічных слоўнікавых у 29 артыкулах:

*пішч*₁ (ж.р.) 'ежа'¹, *плясáць* 'мігцець, ззяць, зіхацець (пра зоркі)', *пó-* 'прыстаўка', *прасцёрці* 'распасцерці', *пράсці*, *праду́* 'скручваючы лён, кудзелю, воўну, рабіць ніткі', *прыткі*₁ 'хуткі, скоры, імклівы; вёрткі, спрытны', *прытча* кніжн. 'іншасказальнае апавяданне з павучальным вывадам', *пялясы* (*пелясий*) 'паласаты, з белымі па цёмнаму або чорнаму полю ці чорнымі па светламу полю палосамі', *пясту́н* 'спешчаны. раздураны хлопчык', *пяць*₁ 'лічба пяць', *пяча́ць* 'уласны знак фізічнай або юрыдычнай асобы; адбітак', *раб* 'чалавек,

¹ З мэтай эканоміі месца тут і далей не падаюцца поўныя звесткі, г. зн. том і старонка для кожнай з беларускіх лексем (артыкулаў).

пазбаўлены правоў, ‘чалавек залежны, прыгнечаны’ *разарыць*, *разараць* ‘пазбавіць дастатку, багацця’, ‘давесці да беднасці’, *рай*₁ ‘месца, куды накіроўваюцца і дзе знаходзяць шчаслівае існаванне душы праведнікаў пасля смерці’, *рака* ‘труна для мошчаў святых’, ‘дамавіна’, *рана*₁ ‘пашкоджанне тканак жывога арганізму’, *сез* ‘сябе’, *сэвер* ‘поўнач’, *сэдацца* (*сэдыцца*) ‘хвалявацца, нервавацца’, *сем* ‘лік і лічба’, *сэна* ‘скошаная і высушаная трава на корм жывёле’, *сэсці* ‘апусціцца сагнуўшыся’, *прысесць* ‘асесці’, ‘выскачыць на скуры (пра скулу і інш.)’, ‘паменшыцца ад вільгаці, збегчыся (пра тканіны і пад.)’, *сётка* ‘прыстасаванне для лоўлі рыбы, птушак і інш.’, *сэяць* ‘весці сяўбу’, ‘прасейваць’, *-сь* часціца, звычайна са значэннем невызначанасці, у складзе займеннікаў і прыслоўяў, *сядло* ‘сядзенне для конніка’, *сякэра* ‘прылада з лязом на тапарышчы’, *сяло* ‘вёска, вялікая вёска’, *сям* у выразах: *то там, то сям*; *там і сям* ‘у розных месцах, усюды’;

1.2. спасылкі з **мінімальнымі паметами** (8 артыкулаў):

1.2.1. параўнанне («параўн. ESJSt»): *плáцце* ‘суценка’, *-сюль* у прыслоўях (тыпа *адсюль, дасюль*);

1.2.2. дадатковасць (а. «гл./гл. таксама ESJSt»; б. «ESJSt... з літ-рай; аглядам літ-ры»): *пляніца* ‘сіло на птушак’, *прытвóр*₁, *прытвóрок* ‘пярэдняя частка царквы непасрэдна за паперцю’, *пяліна* ‘палова’, *рады* ‘задаволены, абрадаваны’, *семярня* ‘назоўнік з колькасным значэннем’, *сіта* ‘прылада для прасейвання’;

1.3 спасылкі з больш або менш **разгорнутымі паметами** (15 артыкулаў):

1.3.1. указанне (прамае або апасродкаванае) на агляд, абмеркаванне ці ацэнку версій:

- *пырнік*₂ ‘аладка з тварагом’: «Больш падрабязна адносна ст.-слав. слова гл. ESJSt, 12, 736»;

- *пясóк* ‘пясок, пясчаная глеба’: «Крытычны разгляд версій гл. ESJSt, 11, 639–640»;

- *пясць* ‘кісць рукі’: «Агляд версій гл. ESJSt, 11, 639–640»;

- *пята́*, *п’ята́* ‘задняя частка ступні, пятка’: «Абедзве версіі лічыць прыймальнымі ESJSt, 11, 643»;

- *ра́на*₂ ‘раніцай, ранкам, уранні, раннім часам, раней пэўнага часу, загадзя’: «ESJSt, 12, 748 з аглядам версій»;

- *ра́чыць* ‘жадаць, спрыяць, быць ласкавым’: «ESJSt, 12, 744, з аглядам версій і літ-ры»;

- *сэра* ‘хімічнае рэчыва жоўтага колеру’, ‘адклады ў вушах’: «Агляд версій гл. ESJSt, 13, 806–807»;

- *сэры*₂ ‘шэры’: «Агляд версій гл. ESJSt, 13, 803–804»;

- *-сі*, часціца пры параўнальным злучніку: «Агляд і абмеркаванне версій гл. у ESJSt, 13, 814»;

- *сястра́* ‘дачка ў адносінах да іншых дзяцей гэтых жа бацькоў’, перан. ‘ласкавы зварот і асоба ў лячэбнай установе’: «Агляд версій гл. ESJSt, 13, 800–801».

1.3.2. каментар, у тым ліку крытычны:

- *прачыстая, прачыста* ‘Багародзіца; свята Раства Божай маці’: «...прэфікс *пра-* (< **per-*) перадае высокую меру якасці, гл. ESJSt, 12, 703»;

- *пра́шча* ‘старадаўняя ручная зброя для кідання камянёў’: «Паводле ESJSt (12, 698), запазычана са ст.-слав. **прашта**, пра што сведчыць і адсутнасць дыялектнай фіксацыі ў Беларусі»;

- *пярó* ‘пяро птушкі; пяро для пісання; зялёны ліст цыбулі ці часнаку; лопасць у інструментах’: «...насуперак ESJSt (11, 636), дзе па словаўтваральных крытэрыях аддаецца перавага апошняй версіі» [у сувязі з грэчаскімі, лацінскімі і іншымі магчымымі працягамі індаеўрапейскай праформы. – М. А.];

- *ра́дзі* прыназ. ‘з-за’: «Аўтары ESJSt (12, 744) схіляюцца да непасрэднай сувязі з **raditi / roditi* ‘дбаць, старацца’ (гл. *рад*₂)»;

- *сэ́ні, сэ́нцы* ‘памяшканне паміж жылой часткай дома і ганкам у вясковых хатах’: «Аб праблемах адносін значэнняў ‘цень’ і ‘памяшканне’ гл. падрабязна ESJSt, 13, 805–806 (разглядаюцца як аманімічныя **sěнь*₁ ‘цень’ і **sěнь*₂ ‘пакой, памяшканне’ ў выніку разыходжання першаснага значэння ‘цень, будан, альтанка і пад.’)»;

2. Асаблівы выпадак стараславянска-беларускага адпаведніка – праз старажытнарускую мову, але з адсылкай да ESJSt знаходзім у артыкуле *прытаро́мны (прыторо́мный), прыторо́нный* ‘стромкі, круты (бераг)’, дзе праз гіпатэтычную форму **прытаропны* мяркуецца сувязь з ст.-рус. **притранѣ** ‘страшны, жахлівы’ і далей у дужках: «адносна апошняга гл. ESJSt 12: 719: *pritranye*». Верагодна, карэктна было б дадаць да формы ст.-слав. прыметніка яго кароткую форму *pritrane* ‘jasný, zřetelný; hell, deutlich’, этымалагізаваную вышэй на с. 718.

3. Таксама адзінкавая і наступная паралель, а менавіта спасылка на ст.-слав. намінацыю, прыведзеную ў адпаведнасці з ESJSt:

сенажа́ць ‘травастой; месца, дзе расце трава на сена; луг’, ‘пара касьбы сена’ – ст.-слав. **сеножати** ‘лугавіна’ (ESJSt 13: 805: у артыкуле *sěno* «Komp.: 1x *Bes sěnožetě* ‘lučina’ (v. i Eckert 1983, 60)»). І хаця падобная адсылка таксама, на першы погляд, не зусім карэктная, аднак у гэтым выпадку адзіна магчымая, паколькі абумоўлена тым, што намінацыя адсутнічае ў найбольш поўным Пражскім слоўніку стараславянскай мовы, а ў Брненскім даецца ў адпаведнасці з адзінкавым сведчаннем, зафіксаваным у чэшска-царкоўнославянскім помніку 13 стагоддзя «*Besědy na jěvangelije papu Grigorija Velikago*».

4. Інтэрэс уяўляюць таксама 4 артыкулы ЭСБМ са стараславянска-беларускімі адпаведнікамі, этымалагічнае каментаванне якіх можа быць працягнутае:

- *піце́ц* ‘піток’ («Тураўскі слоўнік»; жыткавіцкае): «Згодна з ESJSt (11, 647), дэрыват ад **pitati* ‘карміць, жывіць, насычаць’, дакладней ад больш архаічнай

формы, засведчанай у ст.-слав. **питѣти** ‘тс’¹». Зараз уяўляецца, што не было асаблівых падстаў аддзяляць ад гэтай тураўскай лексемы вядомае і ў іншых рэгіёнах Беларусі (але ў тым ліку мазырскае, г. зн. таксама ўсходнепалескае) *пи́цец* ‘аматар выпіць’, зафіксаванае ў [Янкоўскі 1970: 95], але тут усё-такі ў прамым значэнні ‘піток’, хаця прыведзеная ілюстрацыя з Барбарова Мазырскага р-на Гомельскай вобл. (*Я ні пи́цец, а вы ж ніколі ні любілі яе* [вераёмна, гарэлку. – М. А.]) дазваляе пашырыць семантыку да ‘аматар выпіць, выпівоха’, і пераносіць яго ў артыкул *пи́ць*₁²;

• *плѣвень* ‘погань, нечысьць, якая ўсё знішчае, з’ядае’ («Тураўскі слоўнік»): «Можна дапусціць, што гэта – абстрагаванае ц.-слав. *плѣвель*, якое са ст.-слав. *плѣвель* < прасл. **pelveľ* < **pelva*, **pelti* (Персан, Beitr., 805; Фасмер, 3, 277; ESJSt, 11, 658)»; у канчатковай рэдакцыі гэтага тома ЭСБМ апошняя спасылка была знятая, што цалкам апраўдана, паколькі артыкул **plēvelь* у ESJSt з’яўляецца адсылачным – да **plēti*;

• *прах* ‘цела чалавека пасля смерці’, ‘пыл’, ‘зямля, пагібель’, ‘гніллё’, ‘мноства, шмат’, *пра́х* ‘малаздольныя, гультаяватыя пачаткоўцы-нячысцікі, якія служаць на пабягушках у іншых нячысцікаў»; ЭСБМ цалкам справядліва трактуе слова як «запазычанне з ц.-слав. *прахъ* замест усх.-слав. *порохъ* (гл. Фасмер 3, 355; ESJSt, 12, 697)», але гэта ледзь не адзіны выпадак сярод падобнага роду запазычанняў з такой разгалінаванай семантычнай дыферэнцыяцыяй і глыбокай укаранёнасцю семантычных кантынуантаў у жывую дыялектную тканку;

• *сель*₁ ‘дасюль’: *вады было роўна сель во* (СлПЗБ 4: 409; браслаўскае), ц.-слав. *сель* ‘так, настолькі’, ст.-бел. *селико* ‘столькі’ [Прыгодзіч, Ціванова 1997], ст.-слав. *селико* ‘столькі’. «З *се* (гл. *сей*) + *ль*, часціца, што да канцавой партыкулы **-lě/ *-li*, параўн. рус. *досель* ‘дасюль’ (ESJSt, 13, 798)...». Рэдкі выпадак прамой карэляцыі царкоўнаславянізму і беларускай дыялектнай лексемы. На жаль, беларуская намінацыя не была ўлічана ў артыкуле *-selě/-seli* Брненскага слоўніка, дзе знаходзім «br. hovor. *dasjúl*’ <...> br. *adsjúl*’».

5. Наступныя два адпаведнікі належыць аднесці да разраду гіпатэтычных:

• *пру́зик* ‘конік’. Хаця адзінкавасць фіксацыі ў ковеньскім руска-беларускім слоўніку Вацлава Ластоўскага 1924 г. «не дае падстаў лічыць слова народным», як справядліва адзначаецца ў ЭСБМ (10: 46–47), усё ж такія ўкраінскія і рускія прамыя адпаведнікі (*пруз*, *пру́сик*, *пру́зик*; *пру́зик*, *прус*), а таксама аналагічная семантыка ўсіх усходнеславянскіх кантынуантаў і зборнага ст.-слав. *пржжикъ* ‘конікі’, якое працягвае *пржгъ* (ESJSt, 12, 730: *prǫgъ*), вельмі

¹ Якое, дарэчы, мяркуе і рэальнасць стараславянскага субстантыва **питьць*.

² Цікавая наяўнасць унікальнага дэрывата ж. р., зафіксаванага ў другой траціне XIX ст. на Навагрудчыне, менавіта *пічка* ‘п’яніца-жанчына’, гл. [ЭСБМ 9: 153], узнікненне якога, хутчэй за ўсё, ужо ўласна беларускае.

паказальныя і, як уяўляецца, эндэмічнасць беларускай лексемы ў пэўнай ступені здымаюць;

• *радашча* (*радошча*) ‘агульная радасць’ зафіксаваў найстарэйшы апублікаваны беларускі слоўнік І. І. Насовіча 1870 года. ЭСБМ [11: 26] ставіць пад сумнеў спрадвечнасць слова («Мяркуецца, што запазычана з украінскай мовы»), маючы на ўвазе таксама праблематычнасць формы адз. л. ст.-слав. **радошча**, якое [ESJSt 12: 745] прыводзіць пад рэканструктыўнай зорачкай: «Subst. **radošta* ‘radost’ je dedukováno z doloženého *radoštami* < **radostjami*...». Тым не менш уражлівае супадзенне абедзвюх формаў – беларускай і стараславянскай – не можа быць, вядома, выпадковым і патрабуе, безумоўна, працягу тлумачальнай інтэрпрэтацыі.

Прыведзены матэрыял дазваляе зрабіць прынамсі дзве **высновы**.

1. Аналіз рэцэпцыі Брненскага этымалагічнага слоўніка стараславянскай мовы ў беларускім этымалагічным паказвае, што гэта рэцэпцыя з’яўляецца практычна вычарпальнай для беларускіх кантынуантаў стараславянскай/царкоўнаславянскай лексікі.

2. Нават у параўнальна невялікай частцы ЭСБМ (намінацыі ад *Пе* да *Трапкач*), аказалася немалая колькасць стараславянска-беларускіх (частка – праз царкоўнаславянскую) адпаведнікаў. І хаця некаторыя з іх могуць кваліфікавацца як запазычанні з рускай мовы, тым не менш асноўны пласт гэтай лексікі з’яўляецца для беларускай спрадвечным, што пацвярджаецца распаўсюджаннем (часам даволі шырокім) у беларускіх гаворках, прычым, і гэта вельмі паказальна, не толькі ў тых, якія належаць да тураўскага рэгіёну або прымыкаюць да яго, але і ў значна ад яго аддаленых; апошняе патрабуе, безумоўна, спецыяльнага даследавання – і, як уяўляецца, у тым ліку ў сувязі з праблемамі моўнага кантактавання.

Спіс літаратуры

1. СлПЗБ 4 – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / рэд. Ю. Ф. Мацкевич. Т. 4. Мінск, 1984.
2. Прыгодзіч, М. Р., Ціванова, Г. К. Старабеларускі лексікон: падручны перакладны слоўнік / М. Р. Прыгодзіч, Г. К. Ціванова. Мінск, 1997.
3. Цыхун, Г. А. Кирилло-мефодиевская лексика одного полесского говора / Г. А. Цыхун // Г. А. Цыхун. Выбранные творы. Мінск, 2012. С. 279–287. [Першая публікацыя – 1993 г.].
4. ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. В. У. Мартынаў; гал. рэд. Г. А. Цыхун. Т. 1–13. Мінск, 1978–2010. [Выданне працягваецца.]
5. ЭССЯ 32 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева. Вып. 32. М., 2005.
6. Янкоўскі, Ф. М. Дыялектны слоўнік / Ф. М. Янкоўскі. Мінск, 1970. Вып. III.
7. Janyšková, I. Из опыта работы над «Этимологическим словарем старославянского языка» / I. Janyšková // Methods of Etymological Practice / ed. by V. Vykipěl, V. Boček. Praha, 2012. S. 69–82.
8. ESJSt – Etymologický slovník jazyka staroslověnského / red. A. Erhart, E. Havlová, I. Janyšková. 1–16. Praha, 1989–2012. [Выданне працягваецца.]